

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМ.Г.С.КОСТЮКА
АПН УКРАЇНИ

УДК 37.015.3 (048)

Черненко Юрій Петрович

**ВПЛИВ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ВЧИТЕЛЯ
НА МІЖСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ З УЧНЯМИ**

19.00.07 – педагогічна і вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології імені Г.С.Костюка АПН України

Науковий керівник:

дійсний член АПН України,
доктор психологічних наук,
професор **Максименко Сергій**

Дмитрович

Інститут психології імені

Г.С.Костюка

АПН України, директор

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Боришевський Мирослав

Йосипович,

Інститут психології імені

Г.С.Костюка

АПН України, лабораторія

психології

особистості, завідувач

доцент

кандидат психологічних наук,

управління

Коломинський Наум Львович
Міжрегіональна академія

та

персоналом, кафедра психології

педагогіки, завідувач

Провідна установа – Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
кафедра психології, м.Київ,

Захист дисертації відбудеться “ 25 ” січня 2000 року о 11.00 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені
Г.С.Костюка АПН України за адресою: 252033, м.Київ-33, вул.Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології
імені Г.С.Костюка АПН України

Автореферат розісланий “ 23 ” грудня 2000 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Балл Г.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема педагогічних конфліктів, передусім міжособистісних між учителем і учнями, є однією з болючих точок системи освіти. На відміну від інших конфліктів, які можуть мати і позитивний ефект, цей вид конфліктів має переважно негативні наслідки. Вони виявляються не лише в тому, що знижують ефективність навчального процесу, а інколи і руйнують його. Внаслідок цих конфліктів в учня з'являється негативне ставлення до вчителя, а досить часто це ставлення переноситься і на навчальний предмет. Результати таких конфліктів мають довготривалий ефект і залишаються в пам'яті надовго, навіть після закінчення школи. Такі конфлікти завдають значної шкоди особистості учнів, у них з'являється тривожність, фрустрація. Учні, які побоюються негативних наслідків і не бажають вступати у відкритий конфлікт з учителями, шукаючи вихід своїм емоціям, нерідко спрямовують свою агресивність на інших учнів. Що ж до останньої, вона стала набирати в останні часи особливо великих масштабів в усьому світі.

Проблема педагогічних конфліктів, яка є по суті складником загальної проблеми конфлікту, є предметом різних наук, починаючи від соціології і політології і закінчуючи юриспруденцією. Особлива роль у дослідженні конфліктів належить психології, оскільки учасниками їх є люди. І хоч в основі конфлікту лежать не лише суб'єктивні причини, його розгортання і вирішення значною мірою залежить від безпосередніх учасників конфлікту: від того, як вони сприймають і оцінюють ситуацію та своїх опонентів, як розуміють і ставляться один до одного, які їхні мотиви, системи цінностей, а також яким стратегіям вирішення конфлікту вони віддають перевагу.

Можна виділити кілька основних напрямів дослідження цієї проблеми. Це - розробка понятійної схеми аналізу конфлікту, передусім визначення сутності конфлікту і основних понять, які його описують, типологія конфліктів, їх причин і стратегій вирішення, умови запобігання конфліктів і рекомендації щодо конструктивного їх вирішення. Дослідженню цих проблем присвятили свої праці Андреев В.І., Бородкін Ф.М. і Коряк Н.М., Головаха Є.І. і Паніна Н.В., Гурків І.В., Донченко О.А. і Титаренко Т.М., Єршов О.О., Ішмуратов А.Т., Лефевр В.А., Ложкін Г.В. і Зазикін В.Т., Мансуров П.С., Орлова Е.А. і Філонов В.Г., Пірен МІ, Скотт ДГ., Уткін Є.А., Фішер Р. та Юрі У., Coser С., Deutsch M., Johnson D.W. & Johnson R.T.

Значну увагу приділено проблемі педагогічних конфліктів, зокрема міжособистісним конфліктним взаєминам між учителями і учнями. Предметом численних досліджень стали форми вияву конфліктів між учителями і учнями та їхні причини, поведінкова характеристика вчителів, схильних до конфлікту.

Серед причин міжособистісних конфліктів найчастіше виділяють низький рівень духовної культури вчителя, його недостатню професійну майстерність, що виявляється у нездатності і небажанні проникнути у духовний світ учня, протиріччя між інтересами, мотивами, духовними цінностями вчителів і учнів, такі індивідуально-психологічні особливості вчителя, як його характер, тип нервової системи тощо (Алексеева М.І.,

Балл Г.О., Бовть О.Б., Бодальов О.О., Боришевський М.Й., Гаврилук О.А., Кан-Калік О.В., Киричук О.В., Коломинський Я.Л., Леонт'єв О.О., Максименко С.Д., Марголіна Т.І., Рибалка В.В., Семиченко В.О., Синиця І.О., Страхов І.В., Сухомлинський В.А., а також Chung J., Duryea H.L., Gnagey W.I., Maurer R.E.).

Встановлено зв'язки між особливостями конфліктної поведінки та стилями педагогічного спілкування, стилем педагогічного керівництва. Дослідженню стильової сфери і когнітивного стилю зокрема присвячено чимало праць (Асмолов О.Г., Дорфман Л.Я., Ільїн Є.П., Клаус Г., Клімов Є.Г., Колга В.А., Куценко Г.В., Леонтьєв Д.О., Лібін О.В., Мерлін В.С., Моросанова В.І., Пов'якель Н.І., Русалов В.М. і Париліс С.Є., Сизов К.В., Скотнікова І.Г., Толочек В.О., Холодна М.О., Шкуратова І.П., Gardner R.W., Kagan J., Kelly D., Messer S.B., Miller A., Riding R., Witkin M.A.). Однак практично не досліджено зв'язки між конфліктною поведінкою і когнітивним стилем, хоч в ряді досліджень виявлено, що він має досить широкий вияв у різних видах соціальної поведінки особистості. Тим часом з'ясування цієї проблеми становить не лише теоретичний інтерес, а й має практичне значення. Якщо буде встановлено зв'язок між когнітивним стилем і схильністю до конфліктів, діагностування стильових особливостей майбутніх вчителів дасть можливість ще в процесі підготовки майбутніх учителів звернути увагу на тих з них, хто має схильність до конфлікту.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробленості, було обрано тему дисертаційної роботи "Вплив когнітивного стилю вчителя на міжособистісні конфлікти з учнями". Тема дисертаційного дослідження є складником загальної теми лабораторії психології навчання Інституту психології АПН України ім. Г.С.Костюка "Психологічні чинники розвиваючого навчання в різних освітніх закладах". Номер держреєстрації - 0196U006951.

Об'єкт дослідження - міжособистісні взаємини між учителями і учнями.

Предмет дослідження - вплив когнітивного стилю вчителя на його конфліктну поведінку у взаєминах з учнями.

Мета дослідження полягала у виявленні зв'язку між когнітивним стилем учителя і його схильністю до конфліктів з учнями, у знаходженні системи показників різних параметрів когнітивного стилю, які найчастіше виявляються у вчителів, схильних до конфлікту з учнями (конфліктогенних учителів).

Основні гіпотези:

- Існує зв'язок між конфліктністю як особистісною рисою і стильовою сферою особистості, яка становить цільне утворення, причому не лише зі стилями спілкування, керівництва, а також із когнітивним стилем, який відображає вплив особистісних властивостей на різні форми сприйняття і опрацювання інформації.

- Оскільки когнітивний стиль є складним утворенням, який включає різні параметри, можна передбачити, що кожний з них по-різному впливає на рівень конфліктності поведінки.

- Вплив когнітивного стилю на міжособистісні конфлікти залежить не від окремих його параметрів, а від системи показників різних параметрів.

Основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати особливості міжособистісних конфліктів між учителями і учнями і визначити основні причини цих конфліктів.

2. Створити психологічний портрет конфліктогенного вчителя з урахуванням рефлексії ним конфліктних ситуацій, їх причин і способів вирішення конфлікту.

3. Проаналізувати проблему когнітивних стилів, передусім таких його параметрів, як залежність від поля, тип реакції, когнітивна диференційованість.

4. Визначити характер зв'язку між цими параметрами і схильністю до конфлікту вчителів і встановити, які показники цих параметрів є найбільш інформативними щодо конфліктогенності вчителів.

Методологічну основу дослідження становили: загальнопсихологічні положення про активність особистості і співвідношення між біологічним і соціальним в структурі особистості (Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн, Д.Б.Ельконін); теоретичні розробки понятійної схеми аналізу конфлікту (В.А.Лефєвр, М.І.Пірен, О.А.Донченко і Т.І.Титаренко, М. Deutsh, L. Coser), положення про особливості міжособистісних конфліктів між учителями і учнями та причини цих конфліктів (М.І.Алексєєва, Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, О.В.Киричук, С.Д.Максименко, І.О.Синиця).

Бралися до уваги також теоретичні положення і результати фундаментальних досліджень проблеми стильової сфери і когнітивного стилю (Ільїн Є.П., Колга В.А., Лібін О.В., Мерлін В.С., Холодна М.О., а також Kagan J., Kelly D., Messick S., Miller A., Riding R., Witkin H. та інші дослідники).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотез були використані теоретичні та емпіричні методи. Для з'ясування рівня конфліктності і стратегій вирішення конфлікту були використані тести Андрєєва і Томаса; для визначення параметру *залежності від поля* використано тест замаскованих фігур (EFT), розроблений Х.А.Уткіним, параметр *тип реакції* (імпульсивність-рефлексивність) визначали за допомогою теста MFF, розробленого Каганом: для визначення *когнітивної диференційованості* (когнітивної простоти - складності) використовувалася модифікація репертуарного тесту Дж.Келлі. Для визначення рефлексії вчителями і учнями характеру і причин конфліктів між ними і своєї поведінки в конфліктній ситуації використовувалися спеціально розроблені опитувальники. Застосовувалися також спостереження і бесіди. Для обробки даних застосовувалися відповідні статистичні методи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому запропоновано стильовий підхід до дослідження проблеми міжособистісних конфліктів учителів з учнями і встановлено певні зв'язки між особливостями когнітивного стилю і схильністю вчителів до конфліктної поведінки, що розширює наші уявлення про витoki міжособистісних конфліктів.

Теоретичне значення дослідження. Уточнено співвідношення між поняттями "особистість" і "стиль", показано, що стиль не є складником особистості, поряд із характером, темпераментом, здібностями, а є формою вираження особистості. На основі одержаних даних про вплив особливостей когнітивного стилю на міжособистісні конфлікти розкрито нові шляхи виявлення схильних до конфлікту вчителів.

Результати дослідження дають можливість пояснити причини суперечливості результатів досліджень щодо впливу когнітивного стилю на різні аспекти соціальної поведінки, які були зроблені на основі дослідження одного параметру стилю. Встановлено, що для одержання достовірних даних про вплив когнітивного стилю на різні аспекти соціальної поведінки необхідно дослідити не один параметр когнітивного стилю, а їх систему. Показано, що аналіз системи показників різних його параметрів дає можливість більш точно виявити зв'язок між особливостями когнітивного стилю і схильністю до конфліктної поведінки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що його результати можуть бути використані у психологічній діагностиці майбутніх вчителів, схильних до конфлікту, а це дасть можливість приділити особливу увагу формуванню в них міжособистісної рефлексії, готовності до запобігання конфлікту, а також конструктивного його вирішення.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних положень, відповідністю методів дослідження його меті і завданням, поєднанням якісного і кількісного аналізу експериментальних даних.

Положення, що виносяться на захист:

1. Схильність до конфлікту властива досить значній кількості вчителів, причому в багатьох випадках вони навіть не усвідомлюють того, що виступають як учасники конфлікту.

2. Це зумовлено тим, що вони часто міжособистісний конфлікт з учнями тлумачать як реакцію на певне порушення поведінки учня і не "помічають" конфлікту, особливо тоді, коли він має приховану форму.

3. Конфліктогенні вчителі схильні покладати провину за конфлікт на учнів і навіть у тих випадках, коли усвідомлюють свою вину у міжособистісному конфлікті, як правило, не визнають цього перед учнями.

4. Поряд із загальновідомими причинами конфліктної поведінки (недостатня духовна культура, низький рівень професійної майстерності, протиріччя між мотивами, інтересами і цінностями у вчителів та учнів, а також негативні риси характеру, деякі особливості нервової системи і т.ін.), відчутний вплив на міжособистісні конфлікти мають особливості стильової сфери вчителя, причому не лише стиля спілкування, педагогічного керівництва, а й когнітивного стилю.

5. Когнітивний стиль як складник стильової структури водночас є цілісним утворенням, що включає ряд параметрів. При цьому найбільш помітний вплив когнітивного стилю на конфліктну поведінку виступає при певному поєднанні показників таких параметрів стилю, як залежність від поля, тип реакції, когнітивна диференціація.

Апробація роботи. Основні положення дисертації доповідалися і обговорювалися на наукових конференціях "Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика" (Чернівці, 1995), "Конфлікти в педагогічних системах" (Вінниця, 1997), на науково-практичних семінарах учителів, на засіданнях лабораторії психології навчання Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, 2-х розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 213 назв, додатків. Зміст викладено на 201 сторінці машинопису. Обсяг основної частини - 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, виділено об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету і завдання, висвітлено методологічну основу дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи, її структуру та обсяг.

Перший розділ "Психологічний аналіз конфліктних взаємин між учителями і учнями" розпочинається із загальної характеристики конфліктів, які є неминучим супутником життя кожної людини і людства в цілому, що включають найрізноманітніші види, починаючи від внутріособистісних конфліктів і кінчаючи міждержавними збройними конфліктами.

Показано особливо велику роль психології у дослідженні конфліктів. Значну увагу приділено понятійній схемі аналізу конфлікту. Проаналізовано різні визначення конфлікту, виявлено, що найбільш поширеним є мотиваційний підхід, згідно з яким основним фактором появи конфліктних ситуацій є несумісність потреб, цілей, особистісних диспозицій, взаємних очікувань, наявність певних протиріч і т.ін.

Розкрито основні відмінності між агресією і конфліктом. Розглянуто співвідношення між основними поняттями, що описують конфліктні взаємини (конфліктна ситуація, конфлікт, інцидент, учасник конфлікту), а також прояви поведінки,

що можуть виступати як сигнал наявності конфліктної ситуації. Проаналізовано різні типи і види конфліктних взаємин, розкрито лінії їх класифікації (характер протиріччя, форми вияву конфліктної поведінки, тривалість конфлікту і способи його вирішення).

Підкреслено особливості міжособистісних конфліктів, їх відмінності від внутріособистісних, охарактеризовано основні підходи до психологічного дослідження конфлікту.

Окремий параграф присвячено аналізу конфліктів між учителями і учнями. Розкрито особливості таких конфліктів, показано, що навіть у тих випадках, коли конфлікти спочатку виступають як когнітивні, вони часто перетворюються у міжособистісні, причому нерідко мають млявий характер, оскільки учні далеко не завжди йдуть на відкритий конфлікт. При аналізі конфліктних взаємин між учителями і учнями не можна не враховувати і кризові явища нашого суспільства, і різке падіння престижу освіти в цілому, і різнопланові суперечності в системі освіти, що виявляються і в неузгодженості змісту різних навчальних предметів, скрутне матеріальне становище вчителів. Водночас досить часто конфлікти між учителями і учнями є міжособистісними і зумовлюються індивідуально-психологічними особливостями вчителів.

Серед основних причин виникнення конфліктної ситуації можна виділити насамперед такі:

- 1) домінантне ставлення до учнів, що має різні форми вияву:
 - а) ставлення до учнів як до суб'єктів спілкування, а не повноцінних партнерів;
 - б) намагання будь-що довести свою правоту, що пояснюється передусім консервативним способом мислення, побоюванням втратити свій авторитет.
 - в) надмірна соціальна дистанція між ним і учнями.

Вказана група причин - це результат недоліків у професійній підготовці вчителів, порушення ними педагогічного такту, низького рівня духовної культури вчителя. Інакше кажучи, все це кінець - кінцем результати прорахунків у системі підготовки майбутніх учителів.

Однак є й більш глибокі витoki конфліктної поведінки. Це особливості характеру, причому не лише такі риси, як агресивність, заздрість, злопам'ятність, мстивість і т.ін., про які згадують майже всі фахівці, є й інші причини, зокрема зниження самооцінки, внутрісімейні конфлікти, що відбувалися в минулому, а також особливості нервової системи.

Ми висловили припущення про наявність зв'язку між стильовою сферою особистості, причому не тільки стилю спілкування або керівництва, де схильність до конфлікту є істотною ознакою того чи іншого типу стилю, а й когнітивного стилю. З метою перевірки цього припущення було проведено спеціальне дослідження, перший етап якого передбачав діагностику вчителів з метою виявлення схильних до конфлікту, визначення рівня їхньої конфліктності, стратегій вирішення конфлікту, яким вони надають перевагу, рефлексії ними конфліктних ситуацій, їх причин, своєї поведінки в таких ситуаціях, а також рефлексії учнями своїх взаємин з учителями.

Психологічному аналізу вчителів, схильних до конфлікту (конфліктогенних учителів) приділено окремий параграф. Ознакою таких учителів є те, що у них, по-перше, переважають міжособистісні конфлікти (а не, скажімо, когнітивні) і, по-друге, вони віддають перевагу деструктивному вирішенню конфлікту, застосуванню так званих силових стратегій його вирішення.

Розкрито різні форми поведінки вчителів в умовах конфлікту, які відрізняються інтенсивністю або поступливістю, емоційною напруженістю і стратегією розв'язання конфлікту. Дано стислу характеристику різноманітних типів конфліктогенної особистості.

Викладено основні результати дослідження, проведеного з метою визначення рівня конфліктності вчителя. Про рівень конфліктності вчителів ми судили за показниками тесту на оцінку рівня конфліктності особистості, розробленого В.І. Андреевим. Цей тест включає 14 запитань, кожне з яких передбачає вибір однієї з трьох відповідей, кожній з яких приписувалася певна кількість балів ми виділили чотири рівня розвитку конфліктності: низький (14-20 балів), середній (21-29 балів), високий (30-35 балів), дуже високий (36-42 бали). Було обстежено 321 учителя.

Як виявилось, серед учителів досить значна кількість схильних до конфлікту - 128 (понад 39%). Кількість жінок дещо переважає кількість чоловіків: відповідно 67 і 61. Найбільшу кількість конфліктогенних виявлено серед крайніх за стажем груп вчителів - пенсійного і передпенсійного віку (із стажем 21 рік і більше) і з найменшим стажем роботи (1-5 років).

Істотною ознакою конфліктогенних учителів є стратегії вирішення конфлікту, що їм віддають перевагу такі вчителі.

Для визначення стратегій вирішення, що їх застосовують вчителі, ми провели дослідження, скориставшись модифікованим тестом Томаса.

Загальні дані про стратегії вирішення конфліктних ситуацій, що їх обирають вчителі з різним рівнем конфліктності, вміщено в таблиці 1.

Таблиця 1

Стратегії вирішення конфліктних ситуацій вчителями
з різним рівнем конфліктності

N п/п	Стратегія	Рівень конфліктності вчителів			
		низькій	середній	високий	дуже високий
1	Суперництво	3,1	4,6	8,0	9,7
2	Ухилення	4,1	5,8	7,7	8,9
3	Пристосування	7,1	6,9	5,6	6,0
4	Компроміс	8,0	8,0	5,4	4,3
5	Співробітництво	7,7	4,7	3,3	1,1

Одержані дані свідчать про те, що конфліктогенні вчителі обирають переважно дві стратегії - суперництво і ухилення.

Наведено дані про пріоритетність у конфліктогенних учителів різних стратегій, наприклад, там, де треба було зробити вибір між стратегіями ухилення і пристосування або між стратегіями ухилення і суперництва, компромісу і співробітництва.

Одержані дані свідчать про те, що конфліктогенні вчителі віддають явну перевагу так званим силовим стратегіям, що до компромісу вони вдаються, як правило, лише тоді, коли ця стратегія є альтернативною стратегії співробітництва.

Істотною характеристикою психологічного портрету конфліктогенних учителів є бачення ними конфліктних ситуацій, причин їх виникнення. З метою з'ясування цього даній категорії вчителів (128 чоловік) було запропоновано дати відповідь на такі запитання:

1. Як часто у Вас бувають конфлікти з учнями?
2. В чому вони виявляються?
3. Які, на вашу думку, основні причини конфліктів з учнями?
4. Чи бувають конфлікти з Вашої вини?
5. Якщо в конфлікті з учнями винні Ви, чи визнаєте Ви це, чи доводилося Вам просити пробачення в учнів?

Як з'ясувалося, лише 55 учителів (43%), які відповідно до тестів були віднесені до конфліктогенних, визнали наявність у них конфліктних взаємин, причому більшість з них (31, тобто 56%) вважає, що конфліктні взаємини у них бувають не часто.

До основних причин конфліктів, на думку вчителів, передусім належить така: учні втратили інтерес до навчання і значну частину завдань не виконують, а також не виконують справедливих вимог вчителя (51, тобто 93 %). Досить часто вчителі (92, тобто 72%) називають й іншу причину: розбещеність учнів (Відмітимо, що серед них були вчителі, які на перше запитання відповіли, що в них немає конфліктів з учнями).

Лише 11 учителів, тобто 8,6% визнали, що бувають конфлікти з їхньої вини, причому основною причиною їх вважають домашні неприємності, нервовий стан, а також принизливий стан учителя. Що ж до визнання своєї провини перед учнями, то лише 6, тобто 4,7% визнали, що інколи це роблять. Переважна більшість конфліктогенних учителів навіть не допускають цього, аргументуючи свою думку тим, що це підірве авторитет учительства, що вчитель завжди правий - це аксіома педагогіки.

Дані опитування учнів старших класів (387 учнів) свідчать, що вони інакше усвідомлюють свої конфлікти з учителями.

На перше запитання щодо частоти конфліктів з учителями були одержані такі дані: "часто" - 20,9%, "не дуже часто" - 33,8%, "зрідка" - 27,9%, "не бувають"- 17%.

Найчастіше учнів обурює і спричинює до конфлікту передусім несправедливість учителів, яка виявляється і при оцінюванні знань (41%), підтримування дисципліни під час уроку за допомогою "двійок" з навчального предмету (38%), зверхнє ставлення вчителя до учнів, ігнорування їхньої думки, надмірне моралізування (41%).

27% учнів вважають, що досить часто конфлікти з учителями виникають через зневажливе ставлення, навішування ярликів. Чимало учнів (17%) зазначали, що до конфлікту з учителем спричиняється нетактовна поведінка вчителя стосовно їхніх взаємин з іншими учнями. Часто учні (36%) не обмежувалися вказівками на негативні особистісні властивості вчителів, а пов'язували конфлікти з неадекватною поведінкою вчителя, вказують, що вчитель часто приходив в клас з поганим настроєм і поводить себе неадекватно, виявляє агресивність.

Про те, що вступають у відкритий конфлікт з учителям, повідомили 11,8% учнів, стратегію ухилення ("промовчав") обирає 29%, більша частина віддає перевагу прихованій формі конфлікту, висловлюючи своє ставлення до вчителя учням (41,8%). Однак значна частина учнів (32,8%) не бажає тримати своє незадоволення в собі і коментує учням свої взаємини з учителем.

14% учнів повідомили, що їм доводилося просити вибачення у вчителів, однак з них лише 5% вважали, що конфлікт стався з їхньої вини.

Досить часто (11%) учні визнавали, що саме їхня поведінка спричиняла конфлікт, аргументуючи тим, що вчителі часто, на їхню думку безпідставно, глузують з них, вважають злісними порушниками дисципліни, здатними на аморальні вчинки.

Конфлікти з учителем часто мають довготривалий ефект і залишаються надовго в пам'яті, про що свідчать наведені у параграфі результати дослідження, в якому 68 студентам київських вузів було запропоновано відповісти на запитання, чи були у них у школі конфлікти з учителями і описати ті, які найбільш запам'яталися.

Метою другого етапу дослідження було встановлення зв'язку між такими параметрами когнітивного стилю, як залежність від поля, тип реакції (імпульсивність-рефлексивність), когнітивна диференційованість (складність-простота) і конфліктною поведінкою вчителя. Основні результати дослідження викладено у *другому розділі "Особливості когнітивного стилю конфліктогенних учителів"*. Розділ

розпочинається з аналізу стильової сфери особистості як окремого напрямку дослідження, що розглядає стиль як наскрізний параметр взаємодії людини із середовищем.

Узагальнюючи основні положення фахівців, що підтримують ідею стильової сфери як цілісного утворення, що має ієрархічну структуру, виділяємо такі принципи стильової організації: *ієрархічності, інваріантності, стильової єдності, трансситуативності (надситуативності)*.

Докладно аналізується проблема співвідношення понять *особистість і стиль*. Ми вважаємо, що стиль є не складником особистості, як, наприклад, характер, темперамент, здібності, а формою її вияву особистості. Його можна уявити як площину перетину особистості і діяльності. У стилі знаходить свій вияв особистість, виступаючи як внутрішня його детермінанта.

При аналізі взаємовідношення зовнішніх і внутрішніх детермінант, трансситуативності стилю, співвідношення його із стратегіями, а також із здібностями необхідно враховувати, що для стилів, які перебувають на різних ієрархічних рівнях, ці проблеми розв'язуються по-різному.

У параграфі, присвяченому когнітивному стилю, висвітлено основні підходи до визначення когнітивних стилів, розкрито основні напрями розвитку ідеї стилю.

До основних ознак когнітивного стилю як певного конструкту належать такі: це процесуальні характеристики пізнавальних процесів; стиль - це не набір окремих рис, а характеристика цілісного симптомокомплексу взаємопов'язаних властивостей; він має інтегральний характер, функціонує на різних ієрархічних рівнях і реалізується як у лабораторних умовах, так і в широкому класі ситуацій у реальному житті; описується у термінах біполярних конструктів; йому відводиться функція регулювання пізнавальних процесів і цим самим він чинить вплив на пізнавальні стратегії. Проаналізовано різні підходи до проблеми взаємозв'язку між когнітивним стилем і здібностями, а також проблеми усталеності когнітивних стилів.

Принципове значення має положення про те, що когнітивний стиль виявляється не лише в пізнавальній діяльності, а й має різноманітні діяльнісні і поведінкові вияви. Це зумовило значний інтерес до його дослідження, адже за цих умов можна припустити, що діагностика когнітивного стилю розкриває нові можливості прогнозувати, як буде себе поводити в різних ситуаціях певна особа.

Три параграфи присвячено аналізу таких параметрів когнітивного стилю: *залежність від поля, тип реакції і когнітивна диференційованість*. Проаналізовано різні положення щодо теоретичних засад цих параметрів. В основу конструкту *залежності від поля* було покладено гіпотезу про психологічну диференціацію Уїткіна (Witkin), яка ґрунтується на таких положеннях: 1) диференціація в одній психологічній системі (наприклад, сенсорній) зв'язана з процесами в інших системах; 2) швидкість диференціації залежить від життєдіяльності людини. Щодо параметру *тип реакції* найбільше поширення здобули підходи Кагана (Kagan) про важливість показника швидкості прийняття рішень, а також Когана і Когана (Kogan & Kogan) про те, що цей параметр характеризує ступінь рефлексії суб'єктом своїх гіпотез у процесі розв'язування задач. Розглядається також широке тлумачення імпульсивності як істотної ознаки суб'єкта, що позначається на ступені розважливого керування своїми реакціями (Block et al.). При цьому деякі автори (наприклад, Jones) вважають за необхідне розглядати цей параметр стилю відокремлено від інших.

Параметр *когнітивної диференційованості* ґрунтується на когнітивній теорії конструктів Келлі (Kelly). Згідно з його концепцією будь-яка людина висуває робочі гіпотези щодо оточуючого світу, за допомогою яких намагається передбачувати і

контролювати події. Деякі автори пов'язують цю теорію з ідеєю Дж.Брунера про індивідуально-особистісні еталони оточуючого світу, а також з поняттям категоріальної структури індивідуальної свідомості.

Представлено докладний огляд робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників з основних психологічних проблем цих параметрів когнітивного стилю: усталеності, транситуативності, співвідношення із здібностями і пізнавальними стратегіями і т. ін. Особливу увагу приділено результатам досліджень, що вказують на вплив цих параметрів на різні види діяльності, поведінку, взаємини з оточуючими. Показано суперечливість результатів і висловлюється припущення, що основною причиною цього є спроба з'ясувати вплив на діяльність і соціальну поведінку лише одного параметру, а не їх системи.

В останньому параграфі викладено основні результати дослідження, проведеного з метою виявити зв'язки між вказаними параметрами когнітивного стилю і конфліктною поведінкою вчителя. Докладно описано методики дослідження і одержані дані.

Комп'ютерна статистична обробка результатів за допомогою пакету SPSS допомогла виявити певні кореляційні зв'язки між окремими параметрами когнітивного стилю і конфліктогенністю учителів. Так, кореляція за Пірсоном між конфліктністю і параметром "залежність від поля" +0,28, між конфліктністю і типом реакції кореляція -0,34, а конфліктність і когнітивна диференційованість дають кореляцію -0,37 (всі кореляції на 0,05 рівні значущості). Як бачимо, конфліктність дещо збільшується при збільшенні полнезалежності суб'єкта і зменшується при підвищенні рівня рефлексивності і складності. Інакше кажучи, тенденція підвищення конфліктності відповідає певною мірою (кореляції не дуже значні) тенденціям підвищення полнезалежності, імпульсивності і когнітивної простоти.

В цій статистичній обробці використовувалися всі одержані дані, тобто не тільки чисті, а й змішані типи за усіма параметрами. На наступному кроці обробки даних ми відібрали вчителів з чистими когнітивними стилями. Таких (умовно названих "абсолютно чистими") досліджуваних виявилось 122 (38% від усіх учителів). Конфліктних серед них виявилось 92 (71% від усього загалу конфліктних - 128 чол.).

Серед конфліктогенних учителів кількість абсолютно чистих типів у процентному відношенні значно більша, ніж серед загалу. Це є одним із попередніх доказів того, що між комбінаціями чистих стилів і конфліктогенністю існує певний зв'язок. Усього можливо 8 комбінацій показників. Найбільша різниця між процентним співвідношенням конкретних комбінацій показників серед "абсолютно чистих" конфліктних (23,9%) і загалу "абсолютно чистих" (20,4%) відповідає такій комбінації: *полнезалежний, імпульсивний, простий*. У той же час повністю протилежна комбінація (*полнезалежний, рефлексивний, складний*) теж дає порівняно високу різницю між даними (9,0% і 5,4%), однак з протилежним знаком: відповідних досліджуваних у процентному відношенні більше серед загалу, ніж серед конфліктних. Це дає підставу стверджувати, що саме така комбінація чистих стильових показників, як *"полнезалежний, імпульсивний, простий"* і є найбільш інформативною щодо прогнозу конфліктності досліджуваного. Зазначимо, що це відповідає одержаній нами слабкій, але визначеній кореляційній тенденції, показаній вище, а також висновкам теоретичного аналізу.

Можна вважати помітною і різницю між даними для комбінації показників, яка відрізняється від наведеної вище тільки за типом реакції: *полнезалежний, рефлексивний, складний* (серед конфліктних 16,1%, а серед загалу - 13,9%). В супереч очікуванню показники типу реакції (імпульсивність-рефлексивність) не належать до яскраво інформативних, хоч можна було припустити, що високий рівень рефлексивності

властивий вчителям, менш схильним до конфлікту. Одержані дані можуть свідчити про те, що цей параметр характеризує рефлексію власної діяльності, причому вона за своїм рівнем не завжди збігається з рівнем міжособистісної рефлексії.

Дані по іншим комбінаціям показників виявляють тенденцію до зближення, що свідчить про те, що ці комбінації параметрів не є інформативними щодо прогнозу конфліктності вчителя.

Отже, проведене дослідження підтвердило висунуті нами гіпотези щодо зв'язку між конфліктністю вчителя і його стильовою сферою, а також впливу різних параметрів когнітивного стилю на рівень конфліктності поведінки. Дослідження показало, що вплив когнітивного стилю на міжособистісні конфлікти залежить не від окремих його параметрів, а від системи показників різних параметрів. Найчастіше схильність до конфліктної поведінки спостерігалася при такій комбінації показників параметрів залежності від поля, типу реакції, когнітивної диференційованості: *незалежні від поля, імпульсивні, прості*.

У висновках підбито підсумки дисертаційної роботи, окреслено перспективи подальшої розробки проблеми. На підставі узагальнення матеріалів зроблено основні висновки, які підтверджують гіпотезу дослідження і висунуті на захист положення.

1. Серед учителів досить питома вага вчителів, схильних до конфлікту. Таким учителям властиве передусім домінантне ставлення до учнів, намагання будь-що довести свою правоту, додержання надмірної соціальної дистанції між собою і учнем, асиметрія при спілкуванні, побоювання втрати свого авторитету. Вони часто не помічають конфліктів, особливо у прихованій формі і млявих, подекуди досить тривалих. Конфліктуючого учня вони вважають просто порушником порядку (не зважаючи на справжню причину конфлікту), а свою поведінку з ним тлумачать як систему виховних впливів.

2. Конфліктні ситуації, на їхню думку, виявляються у: а) злісному невиконанні основних вимог до поведінки; б) невиконанні домашніх завдань; в) безпідставних намаганнях учнів одержати більш високі оцінки; г) порушенні моральних норм поведінки. Основну провину за конфлікти такі вчителі, як правило, покладають на учнів. При цьому наголос роблять на: а) загальній невихованості учнів; б) духовному збідненні школярів і викривленні системи цінностей; в) шкідливому впливі сучасних умов життя, особливо наголошуючи при цьому на негативну роль засобів масової інформації.

3. У рідких випадках, коли конфліктні вчителі визнають, що конфлікти виникають з їхньої вини, вони пояснюють це передусім поганим настроєм, пов'язаним із скрутним матеріальним становищем, негараздами в сім'ї (особливо через хворобу близьких), поганим настроєм через конфлікти у педагогічному колективі і т. ін.

Переважає більшість конфліктогенних учителів не лише не визнає перед учнями своєї вини, навіть коли усвідомлює це, а й вважає це педагогічно неприпустимим, оскільки це, на їхню думку, підриває авторитет учителя, який і так досить низький і, якщо не підтримувати його, він ще більше зменшиться, що завдасть значної шкоди системі виховання.

4. Однією з найістотніших ознак конфліктогенних учителів є те, що вони часто не усвідомлюють характер конфліктної ситуації, не контролюють свою поведінку, і це призводить до конфлікту. Застосовувані ними неусвідомлювані впливи мають мимовільний характер і залишаються поза їхньою увагою, однак саме вони значною мірою спричиняють конфлікт і його перебіг.

5. Учні вважають, що конфлікти з учителями відбуваються значно частіше, причини конфліктів вбачають передусім у: а) неузгодженості дій різних вчителів, що приводить до перевантаження домашніми завданнями, б) несправедливому оцінюванні знань і покаранні порушень дисципліни (подекуди уявних) "двійками", в) домінантності у взаєминах, навішуванні презирливих ярликів, г) надмірному втручанні вчителів в особистісні взаємини між учнями, д) заздрості, мстивості, нестриманості вчителів і т.ін.; е) недостатній педагогічній майстерності вчителів.

6. Учні також не часто зізнаються у своїх провинах, тенденція перекласти провину на конфліктуючу сторону є спільною і для вчителів, і для учнів. Вони часто вибачаються перед учителями суто формально, причому це не свідчить про те, що учень вважає себе винним. По суті конфлікт в таких випадках не розв'язується, а переходить у приховану форму.

7. Дослідження когнітивного стилю конфліктогенних учителів виявило деякі істотні особливості. З'ясувалося, що серед них частка чітко виражених типів щодо залежності від поля, типу реакції і когнітивної диференційованість більша ніж середня. На конфліктну поведінку вчителя впливають певною мірою особливості когнітивного стилю: такі його параметри, як залежність від поля, тип реакції (імпульсивність-рефлексивність), а також когнітивна диференційованість. Найчастіше схильність до конфліктної поведінки спостерігалася при такій комбінації показників цих параметрів: *незалежні від поля, імпульсивні, прості*. Отже, найбільшу інформативність щодо впливу когнітивного стилю на соціальну поведінку дають дослідження, де враховується не один його параметр, а певна система.

Основний зміст роботи висвітлений у таких публікаціях:

Черненко Ю.П. Конфлікти молодого спеціаліста в педагогічному колективі // Конфлікти в педагогічних системах. - Вінниця, 1997. - С.322-324.

Черненко Ю.П. Стильова сфера особистості // Практична психологія та соціальна робота. - 1999. - N2. - С. 4-7.

Черненко Ю.П. Вплив стильової сфери на конфліктну поведінку вчителя // Практична психологія та соціальна робота. - 1999. - N3. - С. 5-9.

Черненко Ю.П. Психологічний портрет конфліктогенного вчителя. -К., 1999. - 28 с.

Черненко Ю.П. Вплив когнітивного стилю вчителя на міжособистісні конфлікти з учнями. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. - Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, Київ, 1999.

У дисертації розкривається зв'язок між когнітивним стилем учителя і його схильністю до міжособистісних конфліктів з учнями. Подано психологічний портрет конфліктогенного вчителя. Аналіз когнітивного стилю вчителів, схильних до конфліктів, дозволив установити, що цей зв'язок найбільш виразно виступає при врахуванні показників не одного параметру стилю, а їх системи: залежність від поля, тип реакції і когнітивна диференційованість.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, схильність до конфлікту, когнітивний стиль, параметр стилю, залежність від поля, тип реакції, когнітивна диференційованість.

Chernenkyi Yu.P. The influence of teacher cognitive style to interpersonal conflicts with learners. - Manuscript.

Dissertation for candidate degree in Psychological Sciences. Speciality 19.00.07 - pedagogical and development psychology. - G.S.Kostyuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1999.

Dissertation analyses the link between the cognitive style of a teacher and his disposition to interpersonal conflicts with learners. The psychological portrait of the conflict teacher is developed. The investigation of the cognitive style of the conflict teachers shows that this link is seen clearly when the system of style dimensions (field dependence, type of reaction, cognitive differentiation) is analysed.

Key words: interpersonal conflict, disposition to conflict, cognitive style, style dimension, field dependence, type of reaction, cognitive differentiation.

Черненко Ю.П. Влияние когнитивного стиля учителя на межличностные конфликты с учениками. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Институт психологии им. Г.С.Костюка АПН Украины, Киев, 1999.

Цель диссертационной работы - выявить связь между когнитивным стилем учителя и его склонностью к конфликтам, а также в нахождении показателей различных параметров когнитивного стиля, чаще всего встречающихся у конфликтогенных учителей.

Научная новизна состоит в том, что предложен стиливой подход к исследованию проблемы межличностных конфликтов и выявлены определенные связи между показателями таких параметров когнитивного стиля, как зависимость от поля, тип реакции и когнитивная дифференцированность учителя и его склонностью к межличностным конфликтам с учащимися.

В первой главе дается общая характеристика межличностных конфликтов, рассматриваются психологические особенности конфликтных отношений между учителями и учащимися, их причины и характер протекания, рефлексия учителями и учащимися конфликтных ситуаций, причин и способов разрешения межличностных конфликтов, а также дается психологический портрет учителя, склонного к межличностным конфликтам с учащимися. На основе обобщения имеющихся данных и результатов нашего исследования излагается понятийная схема анализа конфликта, включая его существенные признаки, отличия от агрессии, а также типология конфликтов и стратегий их разрешения.

Излагаются результаты эмпирического исследования склонности к конфликту учителей и стратегий разрешения конфликтов, которым те отдают предпочтение. Выявлено, что среди учителей довольно большой процент людей, склонных к конфликту, что они отдают явное предпочтение так называемым силовым стратегиям решения конфликта.

При характеристике учителей, склонных к конфликту, особое внимание обращается на то, что они очень часто не замечают наличие конфликта, вину за его возникновение, как правило, возлагают на учащихся и, даже осознавая, что иногда сами являются его виновниками, не признают этого. Между учителями и учащимися имеются значительные расхождения в оценке частоты конфликтов, их причин и поведения участников конфликта.

При анализе причин межличностных конфликтов высказано предположение, что одна из них - это особенности когнитивного стиля учителей. Проверке этого предположения посвящена вторая глава. Она начинается с психологического анализа стилевой сферы личности как отдельного направления исследований, которое рассматривает стиль как сквозной параметр взаимодействия человека с окружением.

В отличие от получивших распространение взглядов на стилевую сферу как составную часть личности, которая рассматривается наряду с характером, темпераментом и способностями, мы рассматривали стиль как форму проявления личности, его можно представить как плоскость пересечения личности и деятельности.

Дается подробный анализ когнитивного стиля как составной части стилевой сферы, рассматриваются его теоретические истоки, основные этапы становления, обсуждаются вопросы соотношения стиля и познавательных стратегий, а также способностей, основные его признаки (стабильность, трансситуативность и т.д.). Дан подробный анализ таких параметров когнитивного стиля: зависимость от поля, тип реакции, когнитивная дифференцированность. Рассмотрены теоретические основы этих параметров, методы их диагностики, формы их проявления - как в познавательной деятельности, так и в различных видах социальной деятельности и поведения.

Выявлены определенные корреляционные связи между отдельными указанными параметрами когнитивного стиля и конфликтностью учителя.

Проведенное исследование подтвердило гипотезу о связи между конфликтностью учителя и его стилевой сферой. Установлено, что чаще всего склонность к конфликтному поведению наблюдается при такой комбинации показателей параметров зависимости от поля, типа реакции, когнитивной дифференцированности: *независимые от поля, импульсивные, простые.*

В выводах дается анализ полученных результатов, подводятся основные итоги работы и намечаются линии дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: межличностный конфликт, склонность к конфликту, когнитивный стиль, параметр стиля, зависимость от поля, тип реакции, когнитивная дифференцированность.